

Флора Сендс
ЕНГЛЕСКИЊА У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ

Е Д И Ц И Ј А
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Наслов изворника
Flora Sandes

ЕНГЛЕСКИЊА У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ Солун, 1917.
Збирка Ратна колекција / власник и уредник Данило Јовановић

Превод са енглеског
Спира Радојчић, поднаредник

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2023.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу
[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове
органа који је доделио средства за суфинансирање]

ФЛОРА СЕНДС

ЕНГЛЕСКИЊА У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ

ПРОМЕТЕЈ
НОВИ САД

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
БЕОГРАД

Флора Сендс у униформи, око 1917.

УВОДНА РЕЧ

Свет има своју задужбину у Србији. Њен темељ, њен живопис, њен кров су књиге, најузбудљивији описи српске земље, српске духовности, историје, националних јунака, борбе за слободу... Протомајстори тог особитог задужбинарства су не само ствараоци, писци тих романа, путописа, беседа, есеја, епистола инспирисаних српским мотивима и митовима, него и наши ствараоци који су их открили, превели или на неки други начин приближили нашој читалачкој публици.

Отварањем тог особеног ковчежића наћи ћемо се пред низом драгоцених и лепих докумената које би требало поново штампати у целини. Књига – дневник Флоре Сендс спада у таква дела. Први пут је објављена у издању „Ратне колекције“ чији је власник и уредник био Данило Јовановић. Штампана је у Солуну 1917. године. Књигу је са енглеског језика превео поднаредник Спира Радојчић, о коме ће читалац наћи напомену на 70. страници овога издања. Издање из 1917. имало је напомену и предговор које овде доносимо у целини:

Безбројне су манифестације симпатичја, великодушности и искрених намера код енглеског народа да се помоћне њиховом малом савезнику Србији, од њојчејка овога рата.

Велике услуге, које су енглеске лекарске мисије чиниле српском народу не дају се описати речима, није речима можемо изразити нашу дубоку захвалност. Особље ових мисија,

људи и жене, лечило је наше болеснике и рањенике без њомисли да њишкоће и озбиљне ојасности којима је било лично изложено, у времену кад је њифусна зараза њусиошила и доцније за време великој њовлачења. Енјлеске жене извршиле су најдосјојније значајну улоју у овом хуманијарном раду, доброчинсјива и милосрђа, а неке су и своје живојне дале вршећи узвишено дело.

Кад се буде истјорија њисала о њиховим великим делима – као њишо се ја надам да ће бијши урађено једноја дана – име јосјођице Сендс њомињаће се с нарочијим њризнањем. У занимљивој њричи, која долази њосле ових редака, она ће сама, живојисним речима, дајши слику о својим доживљајима у срјској војсци за време нашеја њовлачења. Ја верујем да је она једина сјранкиња којој је било дозвољено да буде борац у срјској војсци. Сама њја чињеница јовори колико је она у Србији цењена и колико је њоверења уживала. Она се дохвајшила њушке онда кад више није било никоја да се нејује, јер је војска осјављала своје рањенике, не мојући да их њокуји и даље евакуише. Пре њоја она је, јојшово без њресјанка, радила чијјавих осамнаесј месеци у Србији, а свеја је двајути одлазила у Лондон. У Лондону је сакујљала новчане њрилоје и њосле крајкој бављења враћала се у Србију са завојима и друјим болничким њојребима у којима је Србија оскудевала. У времену кад је њејавац беснео њо Србији она се драјовољно њријавила да иде у Ваљево, иде је био ценјар заразе и иде је осам срјских лекара и мнојо болничарки њодлејло од заразе. Исја судба умало да није и њу сјијла, али је срећом оздравила и одмах се њрихвајшила њосла, који је драјовољно сама изабрала.

Такви њпримери самојожрјивовања као њишо је овај и мноји друји, које су бријански људи и жене дали за време бављења у Србији, засадили су у срцима Срба дубоку љубав и њошјивање њрема Великој Бријанији, која може да се њоноси њиаквим синовима и кћерима.

Славко Ј. Грујић
Генерални секретар
Срј. Мин. иносјраних дела

Флора Сендс у униформи, око 1917.

3. РАТНА КОЛЕКЦИЈА 3.

Власник и уредник ДАНИЛО ЈОВАНОВИЋ

FLORA SANDES

ЕНГЛЕСКИЊА У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ

Превео са енглескога језика

† Спире Радојчић

СОЛУН

1917.

Глава I

ПОНОВО СА СРБИМА: НОВЕМБАР 1915 – ПРЕВИЈАЛИШТЕ ДРУГОГ ПУКА

Кад је Бугарска објавила рат Србији, догађаји су се нагло развијали. Кад сам приспела у Солун прошле зиме затекла сам ту много болничарки и лекара, који су били отишли кућама на одсуство, да би се придружили разним британским болничким јединицама, а кад су овде дошли увидели су да не могу да продуже пут за Србију.

Радила сам у српским болницама од почетка овога рата, те сам и ја отишла да проведем празник код своје куће, а кад је наступило време пуно озбиљности, похитала сам назад у Србију. На путу смо имали много непријатности, јер је француска лађа, којом сам и ја путовала, носила осим путника и муницију те су сумарени претили сваког часа да нас потопе. Зауоставили смо се на Малти и чекали смо три дана да се море очисти од магле, да се разбистри како бисмо наставили даље. Треће ноћи вечерала сам у вароши и кад сам се вратила на лађу, око једанаест сати ноћу, затекла сам војну полицију која је тражила на лађи шпијуне и претресла све путнике да би пронашла нека изгубљена документа. Чак нам нису дозволили да уђемо у своје собе док их нису потпуно претражили, али како нису нашли ништа кажњиво одобрили су да путујемо и ми смо отпловили даље. Пратила су нас

два детроајера (торпедоразарача), који су били спремни сваког часа за борбу, а нас су опоменули да употребимо појасеве за спасавање ако би дошло до невоље. Лађа је морала свратити у Пиреј, доцније у Лемнос, острво у Јегејском мору, на неколико дана и тек трећег новембра приспели смо у Солун. Путовали смо, дакле, четрнаест дана морем од Марсеља, а кад смо овде стигли, сазнадосмо да је железничка пруга пресечена и да је немогуће отићи до срца Србије.

Имала сам намеру да одем натраг у Ваљево и радим у старој српској болници, под надзором српског Црвеног крста, где сам и раније била болничарка. Наравно да је то сада било немогуће, јер је Ваљево било већ у рукама Аустројанаца; али сам помислила да ћу моћи да одем до Ниша да бих примила наређење од председника српског Црвеног крста. Питала сам српског официра, који је одсео у истом хотелу у коме сам и ја била, а тек што је био допутовао јашући чак од Призрена, да ли би се могло заобилазним путем на коњу отићи у средишњу Србију и он ме је саветовао да то нипошто не чиним, додавши да је он сам са свим средствима на располагању и замењивањем уморног коња одморним уз пут, једва стигао од Призрена до Солуна за десет дана, тешко набављајући храну не само за себе, него и за коња. И још уз то, пут је био врло опасан, чак и са пратиоцем, јер је на извесним местима водио кроз непријатељски наклоњену Арбанију. Међутим, сад је тешко и коња наћи, јер су коњи јако потребни војсци. Напустила сам и потоњу наду да ћу моћи да одем у центар Србије и почела сам да смишљам како бих се негде састала са Србима; онда сам сазнала да могу отићи у Монастир или Битољ, да га назовем српским именом. Сутрадан, са четири болничарке и једним лекаром, с којим сам се упознала још на лађи, отпутовали смо у Битољ, а ни они нису могли да оду онамо где су намеравали.

Приспевши у Битољ, одмах сам се распитала код надлежних власти може ли се даље путовати и дознала да је Прилеп још у српским рукама. Варош, која је удаљена двадесет

и пет миља од Битоља, очекује се сваког тренутка да ће бити напуштена. Веровало се да пут Битољ–Прилеп није сигуран, јер у околини лутају бугарске комитације. Међутим, овдашњи енглески конзул требао је да оде до Прилепа и обећао је да ће и нас повести да видимо околину, те да се узгред распитамо јесмо ли потребни у прилепској болници.

Цело послеподне ходала сам тамо-амо по вароши, нарочито по турском делу вароши.

Сутрадан сам отишла с конзулом у Прилеп. Пре поласка прибојавала сам се да нећу моћи отићи, јер се непрестано зуцкало да пут није сигуран. Путовали смо путничким, а неки теретним аутомобилом. Пратила нас је неколицина српских војника, наоружаних до зуба. На срећу, са собом сам понела пољски кревет и ћебад, помишљајући да ћу моћи да останем у Прилепу, а остали пртљаг оставила у Битољу. Постепено смо се приближавали положајима. На путу нисмо имали непријатности, али смо били обазриви да нас не изненаде бугарске комитске патроле. Нашли смо српску војну болницу у Прилепу и упитала сам управника могу ли да останем у болници и ту да радим. Пристао је, али је одмах приметио да се боји да ће све то бити за кратко време, јер ћемо морати да бежимо испред Бугара једног дана, а тај дан није далеко. Нашла сам собу у једном хотелу а конзул, оставивши једну добровољну болничарку код мене да ме припази, отишао је натраг у Битољ. Болничарка је разумевала понешто енглеског, звали смо је Џо. Била сам необично весела јер сам поново ступила у српску болницу, упркос свим препрекама које је, по мишљењу оних у Солуну, било тешко савладати. Кад је конзул отпутовао аутомобилом, морам признати, било ми је врло непријатно прве вечери, пошто сам остала сама, једина Енглескиња у Прилепу.

Најпре сам избацила сав намештај из собе, међу којим је била и стара постеља, а то се све догодило у најбољем прилепском хотелу. Џо је изрибала под и унела у собу мој пољски кревет.

Ево забелешке коју сам написала у својој бележници прве ноћи проведене у Прилепу: „Понедељак, 8. новембар, осам сати и тридесет минута увече. Седим на постељи и у пижаме сам, пишем ове редове у врло малој соби С хотела, у Прилепу. У соби је поред мога пољског кревета још и стара, изломљена столица, сточић и на њему мој гумени леген, напукло огледало и моја верна корпа са прибором за чај. Одоздо из кафане чује се промукли хор српских војника. Радужем се што је добра брава на вратима, јер неко лупа и покушава да уђе у собу. Из ватреног објашњавања са послужитељем разумела сам толико да је тај непознати био убеђен да сам ја узела његову собу – можда и јесам, шта ја знам, али газда ми је дао ову собу. Поглед са прозора не оспокојава ме нимало. Са прозора се гледа у двориште испред једне штале, ту је много магараца и свиња, а у истом дворишту вечерало је неколико Турака који су се препирали око нечега, и чинило ми се да су они разбојници. Рекла сам сама себи, ови Турци ће ући ноћас у моју собу ако Прилеп падне и гркљан ми пререзати, јер не верујем да ико од одговорних власти у вароши зна да сам ја овде. Међутим, ако преживим ову ноћ, кад сване, можда ће све друкчије и веселије бити.“

Око поноћи опет се чује нека ларма у ходнику. „Свршено је“, помислих седећи у постељи с електричном лампом у једној руци, а у другој сам држала револвер, „ето моје пропале среће, Бугари ће доћи ноћас и опљачкати варош“. Неколико часака доцније разуверена сам, јер су ларму дигла двојица пијаних људи долазећи у свој стан. Прекорела сам саму себе ради сувишног страха, увидевши да не треба да будем већа луда него што је то намеравала сама природа; легла сам опет и слатко заспала.

Држим да су моје нескладне рефлексije потекле од мршаве вечере. Цо ме је одвела у другу гостионицу, не у ону где смо ручале с енглеским конзулом. Уверавала ме је да ћемо имати бољу вечеру. Заиста, вечера није била много ло-

шија, у ствари, није требало ни да помишљам да је тако нешто могуће. Гостионица је била пуна војника и комита. Пили су. Најпре нисам могла да добијем никакво јело, напослетку, кад су зготовили неко јело и донели на сто, није могло да се једе.

Сутрадан сам се састала с америчким лекаром, и вечера-ла с њим. Рекао ми је да у Прилепу има веома мало хране и да је велика скупоћа, и ко жели да руча или вечера добро, мора тражити месо у једној гостионици, кромпир у другој, кафу у трећој, итд.

Идућег јутра отишла сам у болницу, а поподне тога дана представио ме је један од лекара српском среском начелнику. Овај је био врло учтив и љубазан, нашао ми је стан у непосредној близини болнице и извињавао се што не може да ме прими у свој стан као госта, јер му је жена болесна. На овакву предусретљивост наилазила сам свугде по Србији, где год сам долазила – Срби мисле да с најбољим понудама нису кадри да свога госта странца довољно угосте у своме дому и бивала сам све веселија.

Није било много рањеника у болници, али је било много болесника; нарочито су пристизали болесници од срдобоље. Навикла сам се још раније на српске болнице и сад сам се осећала као код своје куће. Управник болнице одлазио је у Битољ на два-три дана и замолила сам га да у Битољу упита референта санитета г. др Никетића одобрава ли ми да радим као болничарка у пуковском превијалишту, јер сам сазнала да је превијалиште другог пука, близу пута, неколико миља удаљено одавде, одмах иза положаја. Други и четрнаести пук бранили су тада Бабунски кланац, јако утврђен положај у планинама, од Бугара нападача.

Остала сам готово недељу дана у болници; ту је било много посла; кад би се стварно посао правилно обављао, рада би било доста и за дванаест болничарки. Сваким даном било је све више случајева срдобоље, зараза је ухватила маха, болница је била препуна, више нисмо могли примати боле-

снике. Свега нам је недостајало, постеља, лекова. Неговали смо болеснике како смо најбоље умели, средствима болничким, врло скромним. Право неговање било је немогуће, већина болесника лежала је по поду у каљавим униформама, које су упрљали још у рововима.

Једног поподнева двојица лекара одвезла су се аутомобилом до превијалишта другог пука; повели су ме са собом. Свртили смо најпре у превијалиште четрнаестог пука. Око двадесет људи лежало је на голој земљи; сви су патили од срдобоље, а били су смештени у два окрпљена шатора, који су хучали чим би почео да пирка поветарац. Подуже смо разговарали са лекаром другопуковског превијалишта. Пили смо кафу и пушили цигарете у његовој собици изнад једне штале. Ја нисам много разговарала. Лекар је био Грк; осим свога, говорио је још само турски језик, понештои српског, прилично слабо. Занимљиво је било доцније, кад сам дошла у ово превијалиште – онда сам разговарала с лекаром језиком у коме је било речи из богзна којих језика, али смо се најлакше споразумевали знацима.

При повратку смо свртили у велику, празну касарну и одлучили да је спремимо за болницу у којој би се болесници од срдобоље лечили, јер је зараза била у пуном јеку. Нисмо стигли да остваримо своју намеру, јер после неколико дана Бугари су почели нагло да напредују.

Идућег дана вратио се управник из Битоља. Донео је објаву за мене; сад сам била званично придодата превијалишту другог пука; била је велика срећа да ме одреде баш у овај пук, који је признат као најбољи у српској војсци. Сви су били врло пажљиви према мени у болници; лекари су ме наговарали да останем ту где сам јер, казали су ми, не могу ни да помислим какве се тешкоће преживљавају у превијалиштима. Свесна тога да није далеко дан кад ћемо оставити Прилеп Бугарима, а то би значило да морам да се вратим натраг у Солун и да ћу се растати са Србима, које сам јако заволела радећи с њима потоњих годину и по дана, чврсто сам одлучила да идем с војском и с њом делим добро и зло.

Увек сам ручавала у болници; то вече имали смо одличну вечеру; сви су пили у моје здравље и сви су говорили и да ћемо се за мање од три дана опет видети у Прилепу, кад промрзнем под шатором; тамо у планини била је велика цича, псећа зима. Сутрадан поподне обишла сам болницу и сваком сам рекла збогом. Било ми је веома жао и тешко да напустим болеснике које сам неговала. Сви су они били изузетно љубазни и увек захвални за најмању услугу. Особито сам мазила једног војника; крај њега се распрсла граната, није био рањен, али је полудео. Био је добричина; код њега сам остајала дуже времена, терала га да пије млеко из кашике јер није хтео ништа да узима ни из чијих руку, осим из мојих, иако су болничари – добровољни – били врло пажљиви према њему. Чула сам доцније да је био жив док је болница евакуисана; умро је у Битољу. Болесници су били већином из другог пука, и кад су дознали да идем у њихово превијалиште, рекли су ми само: до виђења! Уверавали су ме да ћемо се брзо видети кад се они врате у пук, а тад неће имати никаквих тешкоћа да дођу и да ме виде лично.

Готово пред сами мрак, Џо и ја смо сале у један реквирирани раздрмани фијакер, са кочијашем који је гунђао и кљусетом које је једва теглило кола. Амови су били испревезивани конопцима, кидали су се често, и кочијаш се често заустављао да изврши оправку. Џо је почела да страхује, обазирала се десно и лево да не би гдегод угледала бугарску патролу, или комитације, јер је пут био пуст; нигде ни живе душе није било у околини. Напоследку, после, учинило ми се бескрајне вожње, стигли смо у превијалиште које је било на лединици недалеко од пута. Нису ми се надали, јер се већ било смрачило, и Срби се окупљају одмах по заласку сунца. По свој прилици, није било ништа за вечеру, а ни места за спавање, те нас један од послужитеља одведе до докторовог стана где сам била пре неколико дана, а који није био далеко од превијалишта. Доктор ми се извињавао и рекао да је био извештен о мом доласку али, како је већ било доцкан, помислио је да нећу ни доћи тога дана.

Тешко је било да ми се нађе место за спавање, али војници су се постарали и подигли су мали шатор за мене. Ови шатори су од танког платна, висине пушке, и може да се подигне шатор на две пушке, уместо на две мотке. Кад се уђе у овакав шатор мора се погрбити, а ја, пошто сам проживела два месеца под шаторчићем, нисам то ни приметила. Сви су шатори постављени у редове и у сваком живи по четири војника, или болничарке. Ја сам, на њихово чуђење, тражила да ми се шатор измакне на чисто месташце, неколико метара удаљено од њих; унели су у шатор мање-више чистог сена, на коме ћу спавати. Долазило је до забуне док се подизање шатора није свршило уз сарадњу свију. Свима је било нејасно зашто сам се удаљила од њих и шалили су се како ће преко ноћи доћи бугарске комите и заклати ме, пре него што стражари и сазнају да су они долазили. Доцније, кад сам навикла на ратне тешкоће и спавала у средини пука, како и где се могло, у великој хуци, чудили су се мом спавању, понашању и стрпљењу, а све то изгледало им је као моја особита енглеска навика. Доктор ми је спремио под шатор хлеба, сира и јаја за вечеру; мало касније дошао је и сео на траву крај мене, док сам вечеравала. Они су, послуга болничка, чинили све да би ме задовољили и били су врло љубазни, како Срби могу само бити, и кад их пробудите у пола ноћи – све по кући испретурају. Све ово подсетило ме је унеколико на мој долазак у Ваљево, за време тифусне заразе, када сам, због нередовног железничког саобраћаја, прispела у Ваљево око три сата по поноћи и кад ми се нико није надао. Кад сам вечерала, ушла сам у свој шатор, умотала сам се добро ћебади-ма, јер је била врло хладна ноћ, и заспала као топ, на мојој постељи од сена.

Глава II

РАД У СРПСКОМ ПРЕВИЈАЛИШТУ – МИ СЕ ПОВЛАЧИМО

Сутрадан, кад се разданило, боље сам разгледала околину. Само превијалиште налазило се у једном великом шатору, у коме су болесници полегали, у оделу, по каљавој слами, очекујући да буду пренесени волујским колима до болнице. Преношење болесника до болнице врши се што је могуће брже. У превијалишту је било неколико сандука са завојима и лековима; ту је био и сто за писање. У шатору је било око двадесет људи, болесника од срдобоље и рањеника. Око превијалишта било је још десетак-дванаест шаторчића, као што је и мој, у којима су спавали војници и болничари, и троја волујска кола – то је била цела спрема.

С нама је била и једна Српкиња девојка, било јој је око седамнаест година. Није ни налик на друге Српкиње, такву нисам пре видела. Живела је и носила одело као и сви остали војници, а била је необично пажљива према болесницима; говорила је немачки, споразумевале смо се на том језику и постале смо добре пријатељице. Она ми је дала доста лепих савета, премда сам дотад веровала да и сама нешто знам о ратничком начину живота, јер сам путовала по свету, али, искрено да кажем, с њом се нисам могла такмичити. Седели смо око ватре; пошто сам попила чај, људи су по-

чели да ме уверавају како сам погрешила што сам се удаљила од њих и како би било добро да се са све шатором премстим у њихову непосредну близину, пре него што ми се догоди каква непријатност. Овде, у Србији, не доручкујемо, него рано изјутра попијемо по шољу доброг врућег, са млеком помешаног, слатког чаја.

Мало касније дошао је лекар и преписивао лекове за болеснике, а две болничарке и ја смо превијале рањенике; они који су могли ходати изишли су из шатора и полегали на лединици, где је било више простора и светлости за рад. На Бабуну се водила борба, топови су грмели, није било далеко одавде, и рањеници су придолазили целог дана. Није било тешких рањеника и сумњам да су их могли сносити низ стрмо брдо на носилима. Они који су могли да пешаче, долазили су сами и радовали се кад бисмо рану испрале и превиле, полегали би по земљи и одмарали се. Око подне сам отишла с доктором до његовог стана, ту смо ручали на особит начин; седела сам на докторовом кревету, јер није ни било столица, а плаву марамицу разастрли смо између нас уместо столњака. За време ручка рекао ми је да ћемо кренути брзо, сваког часа он се нада покрету и мора бити спреман када стигне наредба. Сви ће болесници бити евакуисани за болницу, само ако дођу волујска кола. Евакуисање болесника увек задаје бриге, често само волујским колима може се вршити тај посао, по изрованом путу, иако је пут за Битољ местимично добар; а да смо имали теретне аутомобиле, сав тај посао обављао би се брже, а јадним болесницима би било много лакше. Замислите себе, ако уопште можете, са сломљеном ногом, са тројицом-четворицом другова, у волујским колима без федера, која страшно раздрмају и растресу путника по каљавом и разривеном друму од по 30-40 километара.

Сећам се да су нам, док сам била у Крагујевцу, пристизали многобројни рањеници који су се овако ломатали по три до четири дана са положаја и само са првим привременим завојем који сваки војник добија и носи са собом.

Истога дана стиже и неколико кола, тако узаних и толико неподесних да смо на једвите јаде по двојицу или тројицу људи смештали у једна од њих. Већина јадника, толико ослабљених и болесних да су се једва кретали, морадоше ићи пешице, полако по мучном и тегобном путу од повише миља до најближе болнице у Прилепу. Један између њих огорчено протестоваше наводећи да је толико малаксао да апсолутно не може да хода нити ће издржати пут, што сам и сама увиђала; болничари му рекоше како је преко потребно да што пре крену тамо где је сигурније, иначе ћемо кад изненадно стигне наређење за повлачење толико бити претрпани новим болесницима и рањеницима да ни за ове неће бити довољно места, а камоли да их све евакуишу натенане, кад можда неће бити ни оволико воловских кола. „Хајде, брате!“, рекоше они орасположени. „Иди полако, полако!“ И поткрепивши се са по чашицом коњака и напунивши шаке цигаретама које им дадох, кретоше полако на мучан пут.

Ми који смо заостали те вечери ту, полегасмо „на опрези“, а ја сам била толико обазрива да чак ни обућу нисам скидала. Спавање у оделу и обући било ми је испрва врло незгодно, но доцније сам сасвим на то навикла; и лепо се сећам, кад после два месеца приспесмо у Драч, и нашавши се у хотелској соби и поред постеље, да сам се једва присетила да је обичај да човек свуче одело пре легања у постељу и да сам и ја то некада давно упражњавала.

Око поноћи стиже фијакером у логор нарочити курир упућен од енглескога конзула у Битољу са саветима да се одмах враћам, нагласи ми, нарочито, да ме у Прилепу очекује аутомобил који ће ме одвести у Битољ. Знајући врло добро да тада, у глухо доба ноћи, не могу успети да пронађем аутомобил у Прилепу који је без лампи и осветљења ноћу мрачан као гробница, и да би мој одлазак у Прилеп само значио преседети читаву ноћ у фијакеру на једној од оних узаних, прљавих улица прилепских, казах куриру „all right“, видећу до сутра ујутру и вратих се опет у кревет.

Уставши сутрадан, поново узех телеграм који ми је ноћас курир донео; сад видех да то није било наређење да се одмах вратим, већ само пријатељски савет да то учиним; због тога се одлучих да останем ту где сам и да чекам.

Свима је било необично пријатно и мило што сам се решила и изјавила да ћу остати са Србима; поседасмо око велике логорске ватре у освит веома хладног новембарског јутра; тако писмо заједно у здравље Енглеске и Србије, наздрављајући једни другима пуним шољама прегрејаног чаја.

Током дана стиже и други телеграм од енглеског конзула у Битољу. Морам рећи да је тај човек био достојан представник Енглеске, вршећи своју дужност најсавесније до краја, бринући се да све енглеске поданике на време обезбеди, пре него је и сам отишао у Солун да се склони. Тога дана приспе и један српски официр, послат однекуда да ми поручи: ако желим поверити себе и своју судбину њима и бити уз њих, он ће ми послати коњска кола у којима не само да ћу моћи да спавам и станујем, него и свој пртљаг сав да сместим. Рекох му да немам много пртљага, а и што имам бацићу, ако би дошло до какве незгоде или сметње. Није хтео о томе ни да чује, одјаха и убрзо заиста стигоше кола која по изгледу обећаваху да ће бити поугоднија, наравно, пошто се простре нешто сена по поду.

Следећега целог дана пристизаху рањеници све више и више, и то у много већем броју него што смо били у стању да их евакуишемо. А у 10 сати те ноћи стиже наређење које је казивало да се пук морао повући са Бабуне и да амбуланта одмах по пријему наредбе крене. У шатору смо имали шеснаест рањеника, међу њима су била дванаесторица потпуно немоћних за најлакши ход или пешачење. Једва пола сата по пријему наредбе сви смо били спремни да кренемо, јер су људи места почели обарати и товарити шаторе.

Напослетку, кад је већи део великог амбулантног шатора био оборен, болничари унесе у њ једнога војника са веома тешком раном на глежњу, задобијеном од шрапнела. Како је дувао силовит ветар и није било могућно запалити